

QUIN VA SER EL PAPER DELS JURISTES CATALANS EN EL DEBAT ENTRE ABSOLUTISME I CONSTITUCIONALISME?

JOAN LLUÍS PALOS PEÑARROYA
Universitat de Barcelona

RESUMEN: *¿Cuál fue el papel de los juristas catalanes en el debate entre absolutismo y constitucionalismo?*

Joan Lluís Palos Peñarroya estudia el paper polític de los juristas en la Cataluña del siglo XVII a la luz del contraste absolutismo/constitucionalismo, papel que se plasma dentro de las instituciones catalanas de gobierno y en el terreno de la "opinión pública".

RESUM:

Joan Lluís Palos Peñarroya estudia el paper polític dels juristes a la Catalunya del segle XVII a la llum del contrast absolutisme/constitucionalisme, paper que es plasma dins les institucions catalanes de govern i en el terreny de la "opinió pública".

SUMMARY: *The role of Catalan jurists in the debate between absolutism and constitutionalism*

Joan Lluís Palos Peñarroya considers the political role jurists in 17th century Catalonia, in front of the absolutist/constitutionalist dualism. This role is projected inside the several Catalan governmental institutions and also in the field of "public opinion".

Primer de tot, per descomptat, vull agrair als amics de l'àrea d'Història Moderna, i especialment al professor Ricardo García Cárcel, l'oportunitat que em proporcionen de manifestar, tot i que de manera ben modesta, el meu reconeixement al professor John Elliott, tant pel mestratge exercit mitjançant els seus escrits —em confesso un dels devoradors de *La Revolta Catalana* a què abans es feia al·lusió— com per la seva disponibilitat sempre que m'hi he adreçat sol·licitant-hi orientació per a la meua recerca.

Dit això, i centrant-me directament en el contingut de la pregunta, penso que una bona forma d'abordar-la podria ser esmicolant-ne l'enunciat per tal d'identificar alguns dels elements implícits i, d'aquesta manera, entendre'n millor el sentit.

El primer d'aquests elements es refereix als protagonistes de la qüestió, és a dir, els juristes. Quin sentit té demanar-nos pel paper d'aquest col·lectiu professional davant una determinada confrontació ideològica? O, plantejant-ho d'un altra manera, tan important era la posició dels juristes en el debat polític que tenia lloc a la Catalunya de la primera meitat del segle XVII? Vagi per endavant que, des del meu punt de vista, la resposta és clarament afirmativa. Els

advocats havien esdevingut a Catalunya, com a pràcticament tot l'occident europeu, una peça decisiva per al funcionament dels diversos complexos institucionals. Referint-se al regne de Nàpols —un territori que tot i tenir una estructura social i una organització econòmica prou diferent, disposava d'una classe política amb actituds molt semblants a la catalana—, un historiador italià ha parlat d'una *respublica dei togati*, és a dir, d'un govern totalment dominat pels juristes.¹ Malgrat el seu polèmic contingut, aquesta idea ha tingut la virtut de desfermar un viu debat sobre el sistema de govern napolità i la funció mitjancera dels ministres en la pràctica quotidiana del poder.

En el cas de Catalunya em sembla molt clar que, si més no des de finals del segle XVI, es produí un increment considerable del protagonisme col·lectiu dels homes de lleis a l'escenari polític. No estic del tot segur si això ens permetria parlar també d'una *república de juristes* o fins a quin punt el paper dels advocats catalans en els anys previs a la Guerra dels Segadors és comparable, com va suggerir James Amelang, al dels anglesos abans de la Guerra Civil o dels francesos en el cas de la Fronde.² I que quedi clar que la meua inseguretat no prové dels dubtes sobre la seva importància sinó de la manca d'estudis que hi ha.

D'altra banda, voldria afegir una matisació que em sembla important: la dels advocats no va ser una ascensió social fruit de l'enriquiment generat per una determinada pràctica professional —com podria haver estat en èpoques anteriors la dels mercaders— sinó com a conseqüència de la importància creixent que la seva activitat tenia per al funcionament de l'organització col·lectiva tant en la seva dimensió social com política. En altres paraules, si els advocats van esdevenir uns personatges importants va ser perquè el dret va esdevenir un condicionament de primera magnitud en la vida de les persones. Per descomptat, dir això no és afegir cap novetat. Al capdavant ja fa uns quants anys que el mateix professor Elliott va assenyalar la importància que el dret tenia en societats com la catalana com a factor d'identificació col·lectiva. Una altra qüestió seria si aquesta importància fou més o menys gran que la de la llengua, punt d'una intensa controvèrsia sobre la qual ha tornat darrerament Núria Sales.³

Un segon element de la pregunta que em sembla important aclarir es refereix a les nocions d'absolutisme i constitucionalisme. Sembla clar que per al període de més intensa confrontació entre ambdues visions, la primera meitat del segle XVII, la doctrina absolutista que s'intenta aplicar a Catalunya respon a un

¹ P. L. Rovito, *Respublica dei togati: giuristi e società nella Napoli dei Seicento*, Nàpols, 1981.

² J. S. Amelang, "Barristers and Judges in Early Modern Barcelona: the rise of the legal elite", *The American Historical Review*, vol. 89, desembre de 1984, pàg. 1281.

³ J. H. Elliott, "Reflexions d'un anglès sobre Catalunya i Europa al segle XVII", a *La commemoració de l'Onze de setembre a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1994, pàg. 63-71; F. Espinet, J. L. Gómez Mompert, E. Marín, E. Serra, J. M. Tresserras, "L'historiador dalt del cavall. A propòsit de les 'Reflexions d'un anglès sobre Catalunya i Europa al segle XVII'", *El País*, 277, dijous 21 de gener de 1988; N. Sales, "Estat, monarquia i llengua", *Afers*, 23/24, 1996, pàg. 357-365.

conjunt ben precís de postulats, la major part dels quals estan continguts al programa polític dissenyat per Olivares, que tant magistralment ha estudiat el professor Elliott, de tal manera que jo no goso ara d'afegir res més. Permeteu-me per tant que centri una mica més l'atenció en l'altre element del binomi, és a dir, el constitucionalisme, un pensament que, a diferència de l'absolutisme, doctrinalment molt més homogeni, es nodria a cada país de tradicions, cultures polítiques i sistemes institucionals en bona part propis. A la pràctica, això volia dir que defensar un govern constitucional no tenia exactament el mateix sentit a Anglaterra, França, Nàpols o Catalunya.

Aquesta és una realitat que ens obliga necessàriament a plantejar-nos una altra pregunta: quins eren els conceptes ideològics bàsics del constitucionalista a Catalunya? Plenament conscient de la simplificació que comporta respondre aquesta pregunta amb poques paraules, penso que en darrer terme podríem identificar el nucli del constitucionalisme català amb la vella doctrina segons la qual el príncep tenia la *summa potestas* com a cap del cos místic format pel *General de Catalunya*; aquesta condició, tot i que li atorgava una màxima autoritat, no li permetia actuar al marge dels membres d'aquest cos, encarnats en els braços o estaments reunits a Corts, ni de les lleis o constitucions elaborades conjuntament amb aquests braços.⁴ Ultrapassar aquests límits significava, per part del monarca, atribuir-se la *plenitudo potestatis*, una possibilitat a la qual es resistiren de manera sistemàtica molts juristes del segle XVII que en aquest punt no feien més que seguir la doctrina creada pels seus antecessors del segle XV.

Tota aquesta qüestió, aparentment molt etèria, tenia manifestacions ben concretes en la pràctica política quotidiana: el rei i els seus lloctinents, per exemple, no podien dictar unilateralment normes amb un valor superior a les constitucions o lleis pactades, la qual cosa es traduïa en el fet que les pragmàtiques tenien una potestat coactiva limitada; els virreis havien de governar sempre *per directum*, que volia dir per via de dret; la qual cosa s'oposava a la via governativa o de fets consumats; d'altra banda, sempre que un ministre del rei incomplia alguna de les lleis pactades havia de ser sotmès a un procés judicial de *contrafacció*, cosa que tècnicament es coneixia com un *procés de dubte*. No podem perdre de vista que un dels grans temes de debat polític durant la primera meitat del segle XVII va ser justament la necessitat de crear a Catalunya una mena de tribunal constitucional —un tribunal de contrafaccions— inspirat en molts sentits en l'extingit tribunal del *Justicia* d'Aragó.

Després de tot el que acabo de dir em sembla que resulta molt més fàcil comprendre per què en un debat politico-constitucional que s'expressava en

⁴ El sentit jurídic de la realitat estatal catalana ha estat objecte aquests darrers anys de l'atenció del professor Aquilino Iglesia a diversos treballs, com ara "Las cortes catalanas de Pau Claris. Notas", a *II Symposium de Historia de la administración*, Madrid, 1984, pàg. 401-450; "La estatal catalana", a *Manuscrits*, 13, 1995, pàg. 123-142; "El Estado en Cataluña y en Castilla" a *Ius Fugit*, 3-5, 1994-1995.

termes de legalitat-il·legalitat, els juristes tenien molt a dir-hi fins al punt de jugar un paper decisiu.

Aquest paper va ser representat bàsicament en dos escenaris diferents tot i que en alguns moments la separació entre ells no fos gaire nítida. El primer quedava definit per les diverses institucions de govern, sobretot la Diputació, el Consell de Cent de Barcelona i l'administració virregnal on els juristes treballaren com a assessors jurídic-polítics, orientant de manera determinant algunes mesures preses pels seus superiors. El segon és el que podríem qualificar, fent servir un anacronisme, com l'opinió pública. A mesura que es produïa una escalada de la tensió entre la monarquia i les institucions de la terra, les argumentacions dels juristes legitimant la posició de l'organisme pel qual treballaven queden recollides en textos portats a la impremta i distribuïts posteriorment entre els sectors políticament conscients de la societat. Tal com va indicar Eva Serra, els juristes feren, des d'aquest punt de vista, una important tasca de mobilització social.⁵

Tant una activitat com l'altra quedaren reflectides en la gran quantitat de memorials, vots i alegacions jurídiques avui dia escampats per diverses biblioteques i arxius. De vegades s'ha dit que a Catalunya no es produí un pensament polític comparable al d'altres països europeus. És possible que aquesta sigui només una veritat a mitges. Certament no es donà un pensament especulatiu sistematitzat en tractats monogràfics. Ara bé, és molt possible que quan s'estudiïn de manera conjunta aquests documents dispersos, el resultat sigui la identificació d'una doctrina més consistent i articulada del que, a primer cop d'ull, podria semblar sobre qüestions com ara el valor de lleis paccionades, la llibertat d'escollir monarca, el govern mixt o els orígens del sistema polític català.⁶ Sortosament, el repte, plantejat entre d'altres historiadors per la mateixa Núria Sales, ha estat afrontat darrerament en treballs tan il·lustratius com els de Jaume Ribalta i Jesús Villanueva.⁷

I què és el que constatem en apropar-nos a aquests escrits? Primer de tot, la manca d'unanimitat. Efectivament, mentre alguns juristes optaren per una defensa aferrissada del que consideraren tradició constitucional, altres en canvi treballaren de manera decidida a favor de la política proposada per la corona. A *La revolució catalana*, el professor Elliott va conceptualitzar aquestes dues grans

⁵ E. Serra, "1640: una revolució política. La implicació de les institucions", a *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, 1991.

⁶ N. Sales, *Història de Catalunya. Volum IV Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, 1989, pàg. 481.

⁷ J. Ribalta, "De natura Deputationis Generalis Cataloniae. Una aproximación a través de la literatura polemista del seiscientos: las alegaciones jurídicas sobre el pleito de las insaculaciones de la Diputación del General de Cataluña (1632)", a *Historia, Instituciones, Documentos*, 20 (1983), pàg. 403-471; J. Villanueva, "El debat sobre la Constitució de l'Observança a les Corts catalanes de 1626-1632", a *Manuscrits*, 13 (1995), pàg. 247-272; i sobretot *Los orígenes carolingios de Cataluña en la historiografía y el pensamiento político del siglo XVII*, treball d'investigació inèdit, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 1994.

posicions com un debat entre *legalitat i necessitat*. Posteriorment, altres historiadors han parlat senzillament d'un enfrontament entre la *legalitat i la il·legalitat*. A banda que els historiadors fariem bé d'evitar judicis de valor massa superficials sobre les intencions últimes dels protagonistes d'aquesta mena de debats, no podem caure en determinades simplificacions: a Catalunya alguns juristes importants elaboraren amb tota seriositat arguments per defensar la política reial convençuts que la legalitat estava de la seva banda.

Crec que, en aquest sentit, un dels mèrits del llibre del professor Elliott va ser plantejar la importància d'aquestes dues grans tendències entre els juristes, que ell simbolitzà en l'enfrontament entre Joan Pere Fontanella i Felip Vinyes. Certament, algunes de les seves valoracions han estat revisades per recerques posteriors: avui dia, per exemple, resulta difícil mantenir que la posició política d'un Fontanella a partir dels anys 30 sigui atribuïble només a la frustració per no haver assolit una plaça a l'Audiència. Ara bé, lluny de ser un demèrit, aquesta mena de revisions palesen com *La revolta catalana* ha aconpleert una de les funcions bàsiques del treball intel·lectual: servir de punt de partida per a recerques ulteriors.